

չաքական երկպառակութիւնը, յաւեր
և 'ի կործանումն տարին զքաղաքը:

Ունի կրքնալ շեմարան, դպրոց ի-
րաւաբանութեան, մատենադարան,
թանգարան բնական պատմութեան ու
հնութեանց, և պարտեզ բուսաբանա-

կան: Ենած են հօս Պայար ասպետ,
վոգանտն, Գոնտիյեպը, ու Պառնաւ:
Գաղղիոյ քաղաքաց մէջ նախ կըր-
նոպլ բացաւ իր դռները նաբոլէոնի ա-
ռալնոյն, երբ կը դառնար էլպա կըղ-
ջիէն:

ՎԵՐՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՆՈՒԹԻՒՆՔ ՅԱՓՐԻԿԷ

Նիլոսի հովտէն քիչ հեռու գէպ արեւ-
մուտք, դիմացնիս լեռանց երկայնանիստ
գօտի մը կ'ենլայ, որ կը պաշտպանէ գե-
ղիպոսոս անապատին աւազէն ու խորշա-
կէն: Այդ լեռանց միւս կողմը՝ կը տա-
րածուի Լիբէաստան, երկիր մը որ աւելի
հնոց ծանօթ էր քան թէ նորոց. ահաւոր
ծով մ'աւազոյ, ուր հազիւ երբեք կը տես-
նուին ովախք, և անոնք իսկ շարունակ
նշաւակ եղած են աւազուց բուռն արշաւա-
նաց: Երկիրն թէպէտ մեռեալ ու անկեն-
դան է, բայց քիչ տեղ կը գտնուի որ ասոր
պէս ճոխ ասպարէզ մ'ունենայ ուսումնա-
կան քննութեանց. վասն զի կը պարու-
նակէ իր ծոցոյն մէջ նախկին պատմու-
թեան նշմարներ ու նախընկնդեղեան ժա-
մանակեաց հետքեր: Հօս անապատին սե-
մոց վրայ և քանի մը ծանօթ ովախիսոց մէջ
գտնուեցան հին մտնեանց աւերակներ ու
գայլախաղէ գործիներ, որոնք կը վկայեն
թէ մարդկային ճարտարութիւնը վաղժա-
մանակեայ է. դարձեալ կը նշանակեն աշ-
խարհացոյցք թէ հօս մեծ գետոյ մ'անկո-
ղին եղած ըլլայ, և կ'ըսուէր թէ Նիլոսի
ճիւղերէն մէկն ըլլայ, բայց ոչ որ հասեր
էր հօս, Հօնկէց կ'երթըցուէր նոյնպէս
Վիրենական երկիրը, երբեմն բարեբեր
Սիրիլիոյ պէս, իսկ այսօր ամուլ անապատ
մ'է և տեղի ժանտախտի, որ քստմնեցնել
կու տուն Պեկադիանունը, շինավայր տեղի,
որ ելած է Բերիքիկեայ աւերակներէն:
Այս տեղեաց մօտենալու առնել, կարծես
մեռելոց քաղաք մը կ'երթաս, ուր հին աշ-
խարհակալաց կառքերուն գծած անիւ-
ներն, և Արիստիպեայ ու Վալիմաքեայ և
նախկին բարգաւաճանաց յիշատակներն

կը ներկայացնեն երկիր մը կրկնապէս
կենդանի, անձամբ ու պատմութեան հին
անցքերով:

Ոչ որ յարմար էր քան գգերարտոս
Ռուլֆս (Gerardo Rohlfs) 'ի գլուխ հանելու
արշաւանք մը՝ գոր որոշեր էր Եգիպտոսի
Խտիվը նոյն կողմերը զրկելու: Ռուլֆս ար-
դէն տեսած էր կիրենական երկիրը, և
ըսած՝ թէ 'ի հնումն մեծ ծով մ'եղած պիտի
ըլլայ ընդ մէջ Սիրթայ ու լիբէական լե-
ռանց, Կտրած անցած էր նոյնպէս Միջեր-
կրականէն մինչև Կուինէայի ծոցը եղած
միջոցը և ուրիշ կողմեր. յանդուգն ուղե-
րութիւնք որոց վրայ զարմացեր էր արդէն
բոլոր աշխարհ: Այս նոր արշաւանաց առ-
թիւ միացան հետը ուրիշ երևելի անձինք
ալ ու գիտնականք, որոց ամեն պէտքը հո-
գալով Եգիպտոսի կառավարութիւնը ճամ-
բայ գրաւ:

Միկնեցան Սիութէ և դիմեցին գէպ 'ի
Ֆարաֆրա՛հ ովախսը, ուսկից կը մտա-
ծէր Ռուլֆս երթալ 'ի Քուֆարա՛հ ութ հա-
րիւր քիլոմեդր գէպ արեւմուտք, Թիպէս-
գի մօտ: Բայց զանազան ճանապարհոր-
դաց ըսածին համեմատ, բնութեան անդի-
մազերիլ արգելից պատճառաւ՝ անկարելի
էր նոյն կողմին վորձել իրենք ալ. և Քու-
ֆարահէն վեց օր յառաջնիւնէն հտըը, տե-
սան անապատը իր ահաւոր մերկութեամբ
ըր: Ոչ կանաչութիւն կար և ոչ թիզ մը
հաստատուն երկիր. ամեն կողմ՝ անպտուղ
աւաղ մը՝ որ կ'եռար ոտից տակ, և կամ կը
թռչէր օդոյ միջէն ամպանման: Ուղեւորք
ու կենդանիք պատրաստ էին ամեն բանի,
ունէին քսան օրուան համար ջուր ու կե-

րակուր. փոյթերնին չէր տարութիւնն ու քամին, բայց կը վախնային աւազուց օդաշու ուղեւորութենէն: Ռոքֆա յակամայս շեղեցաւ յարեւելս, և գնաց դէպ 'ի Սիվաճ ովասիսը, որպէս զի ապաստանարան մը գտնայ հօն, ուր կը բարձրանար երբեմն Սմինի Արամազդայ մեհեան մը: Հօնկէց ալ զանազան ճամբաներով դարձան 'ի Նիլոս. և թէպէտ զլիսաւոր նպատակունեւ չի հասան, բայց օգտակար եղաւ դիտութեան իրենց այդ արշաւանքը. 250) մշոն ճամբայ կտրեցին, ութսուն կտոր աշխարհագրական վրիպակներ ուղղեցին, երկրաբանական խորին քննութիւններ ըրին, և հետաքրքրական տեղեկութիւններ աւանդեցին տեղեւոյ բնակիչներուն վրայ:

Սակայն Ռոքֆա մէկ արիասիրտ հայրենակիցն, Կուսազովոս Նախթիկալ (Gustavo Nachtigal) կրցաւ յառաջել անապատին խորերը, լուսաւորեց հարաւային կողմերը, և ասիկա ասիական ուղեւորութեան զլիսաւոր գործերէն մէկն համարուեցաւ: Պ. Նախթիկալ մեկնեցաւ Եւրոպայէն 1869ին, ասանելու Պոռնուի Սուլզանին Գերմանիոյ պարգէները, որովք 'ի ուզէր վարձատրել Սուլզանին գերմանացի ճանապարհորդաց ցուցած մարդասիրութիւնը ու ըրած ձեռնտուութիւնները: Նախթիկալ հասաւ 'ի Տրիպոլիտի 'ի Մուրգուք' կարաւանի սովորական ճամբով. բայց հօն հիւանդութենէ մը բռնուելով կարծածէն աւելի ուշացաւ: Բայց հագիւ թէ քիչ մը վրայ եկաւ, բռնի յապաղմանէն օգտուիլ ուղեւորով, ուղեւորեց 'ի Թիպէսդի, որ թէպէտ մանօթ էր, բայց ոչ դժ համարձակեր էր մոտնալու: Ժողովողեան վայրագագոյն մասը իրանց վրայ առանձնացեր էր, յորոց բռնուելով ու չարչարուելով Նախթիկալ, դատապարտեցաւ 'ի մահ սովոյ ու խոշտանգանաց. բայց փախըստեամբ ապրեցաւ: Գնաց ապա 'ի Պոռնու, ուր Գերմանիոյ պարգէները մատուցանելէն ետքը, երկու կարեւոր արշաւանք ըրաւ, մէկն 'ի Պախիթով' մինչև Ֆէլլաթան լեռները, և մէկն 'ի Պոռնու և 'ի Պոքթլէ, ուր գտաւ նոր գետոյ ընթացք մը, որ 500 քիլոմետր տեղ կտրելէն ետքը կ'երթար կ'անհետանար Պոքթլէի աւազուց մէջ: Գնաց ապա 'ի Վատի, ուր իրմէ առաջ գնացեր էին ուրիշ երկու Եւրոպա-

ցիք, Վոկէլ և Պէօրման, (Vogel, Bearmann), բայց թողուցեր էին հօն իրենց կեանքը: Այլ ինքն ընդհակառակն սիրաւոր ընդունելութիւն գտաւ հօն, և հանգրստեամբ կեցաւ ժամանակ մի իրենց Ապէշր զլիսաւոր քաղքին մէջ, հիւանդութեամբ կորուսած ոյժը ստանալու, օգնութիւն ընդունելու, և կարգի դնելու արշաւանաց առաջին արդիւնքները: Մեծ հիւրասիրութիւն տեսաւ Ալի Սուլզանէն, որ հաւատք ունէր իր վրայ, և կը համարէր զինքը իբրև թանկագին բժժանք մը, և իբրև մարդարէ գալիք աղէտից: Եւ ահա աղէտքը՝ պատերազմը՝ հասաւ զրեթէ սահմանակից տէրութեան՝ Տարֆուրի վրայ, որ պատճառ եղաւ Նախթիկալի տակաւին իր հայրենիքը դառնալը ուշանալուն: Եւրոպայ երկար ժամանակ վերան լուր չառնելով՝ կը համարէր թէ մեռած ըլլայ:

Տարֆուրէն չկրցաւ ուղիղ ճամբով Եւրոպոս մտնալ. վստն զի կարաւանք լսելով որ Եգիպտոս նորանոր հարկեր դրեր ու խիստ հակողութիւններ կ'ընէ գերեվաճառութեան, և կը պատրաստուի արշաւանք մ'ընելու՝ ցրուեցան, և Նախթիկալ ստիպուեցաւ յապաղել դէպ 'ի Գորտովան երթը. ուր տարաւ վերջապէս իր գիտնական գիւտոց ուրախ լուրերը, և սորվեցուց Եգիպտոսի՝ Ֆաշիէր երթալու ճամբան, և յայտնեց թշնամոյն զօրութեան գաղտնիքները. կարեւոր տեղեկութիւնք, որոնք գիւրացուցին՝ գերեվաճառաց, փղոսկրի խաբեւոյսից ու աւաղակաց բոյնը՝ եգիպտական գաւառ մ'ընելու:

Բայց դառնանք նորէն անապատը, որ ոչ միայն աշխարհագրապէս կարեւոր քրննութեանց տեղի մ'եղած է, այլ և կ'առաջարկուի տնտեսապէս օգտակար ընել զայն, տանելով հօն Միլերկրականի ջուրերը: Անվերասայի ժողովոյն մէջ մտածուեցաւ՝ արմաւենիներ տնկելով ու շագափով ստորերկրեայ ջուրերը վեր հանելով՝ բնակելի ընել այդ անապատը: Խորհեցան դարձեալ ծով մը ստեղծել հօն, և հաւանեցան գործոյն կարելութեանը, մտածելով զկողաբարտոս, զԶենիգիոյ, ըզՍուէզ, զԲանամա և զՄանէ: Թէև եղան ոմանք որ այս մտածութիւնը՝ հրապոյրք մարգարեական աշխարհագրութեան անուա-

գաղթականութիւն ունի հօն, յԱճերի և 'ի Սենեկալ, և այս երկու աշխարհաց մէջ կը տարածուի մեծածառաւ երկիր մը. գրեթէ անծանօթ ու բնակարան վայրենի ժողովրդոց, Հօն Գաղղիացի աշխարհագրաւ, կան արշաւանքներն աղգային բնութիւն մ'առած են, և ճամբայ կը բանան վաճառականութեան ու տիրապետութեան:

Սենեկալէն ալ վար իջնանք, և կը զբոռնք զԱլանդ վայրենի ժողովուրդն, որ երկար ժամանակ Եւրոպայոյ մտադրութեան նիւթ եղաւ իր Անգղիոյ դէմ տուած պատերազմներովը: Այս ժողովուրդն տիրելով Ոսկոյ Ախանց բարձանց վրայ, կը տարածէր իր աղգեցութիւնը մինչև Տաշմէյի թագաւորութեան ու Պաստամի գաղղիական գաղթականութեան վրայ, իր Գումասսի մայրաքաղաքն 30,000 բնակիչ ունէր, հարուստ ամրալէն հիւղերով և ոսկով: Սմեն ամիս մարդագոյն ունի, յորում ամբողջ ժողովուրդն՝ արքեալ տունով, առաջին ու աղիտարեր պարգև քաղաքակրթութեան, քահանայ ու գահին կ'ըլլայ միանգամայն, և կ'ընծայէ իր պղծողիներուն մարդոյ ու կենդանեաց արին՝ խառնած իրարու հետ: Երկիրը բոլոր ճախճախտու անտառ մ'է, զոր իմացաւ անգղիական բանակն, և ստիպուեցաւ քաղել հսկայաբերձ ծառոց վրայէն՝ զորոնք տապարաւորք յերկիր կը կործանէին: Այդ անտառաց մէջ կ'աճին վայրենի կերպով դանազան օգտակար տունկեր, և կ'ապրին բազմաթիւ գազաններ, և գետերն ալ լին անձիւններով ու կոկորդիլոսներով, և կան անթիւ ձկնք որոց խածուածքն մահացու է: Գիւրին է գուլակել թէ ինչպիսի մեծամեծ դժուարութեանց հանդիպեցաւ անգղիական բանակն մինչև 'ի Գումասսի հասնելու համար: Եւ սակայն հասաւ ու յաղթեց, և կրակի տուաւ այդ մայրաքաղաքը, և թագաւորին վճարել տուաւ յիսուս հազար ունկի ոսկի: Գիտութեան համար շատ օգտակար եղաւ այս պատերազմը, բայց արդեօք Անգղիոյ տէրութիւնն ալ օգտեցաւ հաւասարապէս, ասիկա երկրայական է:

Հասանք հիմա Հասարակածը, ուստի ներքոյ մեզ պատմել համառօտիւ թէ որչափ արեւելեան ու արեւմտեան արշաւանք կ'աշխատին լուծելու հասարակածային Ա-

մերիկոյ գաղտնիքները: Բայց տեսնուի նախ երկրին ջրոց ընթացքը: Չորս մեծամեծ գետեր ունի, որոնք կը բերեն 'ի ծով անձրեաց ջուրերը: 'Երկեր գետ' որ կը բղխի Փոնկ լեռներէն, և ընդունելով գառուական մինչև 'ի Սենեկամպիա, երկայն ու օձապտոյտ ճաճելով անապատին յովէն քերելով՝ կու գայ կը թափի Նյուինէյի ծոցոյն մէջ: Չամպէզ գետ, որ կը բղխէ Մոգամպիի լեռներէն, և ոռոգելով զՈւմպիր, ու ամառիկներով Փալաշարի միայնութեան աղամանդաբեր վտակոց ջուրերը, կը թափի 'ի ծով Մոֆալայի մօտ: 'Երկեր ու Չամպէզ ըստ բաւականի քննուած են, և իրենց աղբերակունքն ու ընթացքը որոշուած: Բայց ընդ հակառակն 'Երկոսի աղբերակը տակաւին անյայտ է. իսկ Գոնկոյի վրայ այնչափ տեղեկութիւն ունիք, որ ընդարձակ տարածութիւն մը պիտի ունենայ:

Չամպէզ Ամերիկոյ ամեն գետերէն աւելի արժանի է կրելու իր վրան Լիվինկազնի անունը. որովհետեւ գիւցաղն ու արիասիրտ ճանապարհորդն պտըտեցաւ ոչ միայն անոր՝ այլ և բոլոր օձաղակ գետոց ընթացից երկայնութեամբ: Երկայն ու աշխատայից ուղեկորութեամբ իմացաւ նա որ բոլոր մեծատարած աշխարհն այսր քան զ10 աստիճան հարաւային լայնութեան, կը թափէ իր ջուրերն երկու նուազ ծառօթ գետոց միոյն մէջ՝ 'Երկոսի կամ Գոնկոյի: Չամպէզէն վեր չկայ ուրիշ մեծ գետ մը որ թափի 'ի Հնդկաց Ովկիանոս, և սակայն այդ երկիրներն առատաջուր են: Այս ջուրերն պէտք է որ իջնան 'ի ծով, կամ ջարձմտից՝ Գոնկոյի ընթացքով, և կամ 'ի հիւսիսոյ՝ 'Երկոսով, եթէ չեն անհետանար ներքին կապակիւնի մը մէջ:

Լիվինկազն կը համարէր 'ի սկզբան թէ 'ի 'Երկոս կ'իջնան, և հաստատապէս միտքը դրած էր որ Թանկանիքա մեծ գետի մը հետ կը խառնուէր, որով կը վերանորոգուէր Գիոնոսի Սիկիլիացոյ կարծիքը: Այս ենթադրութիւնն լատերէն ընդունուելէն ետքը յերոսպա, լատեցաւ թէ սիւպէ՝ վերջին ճանապարհորդաց նորանոր քննութիւններով, յորոց իմացուեցաւ հաւանականաբար թէ Թանկանիքայի ջուրերը Գոնկոյի մէջ կը թափին: Վէճը արծարծեցաւ, և ստոյգ ուսումնական պա-

տերազմ մ'ըզաւ, որուն մասնակցեցան գրեթէ ամենայն աշխարհագէտք։ Ամենայն զք ուզեց ապացուցանել իր կարծեաց ստուգութիւնը, և 'ի նպատակս ստուեր փնտռեց Հին աշխարհացոյց տախտակաց վրայ, 'ի վաճառականական յիշատակարանս, 'ի գիրս ճանապարհորդաց և 'ի քերթուածս։ Աշխարհագրական ընկերութիւնք միջոց մատակարարեցին և ճանապարհորդք տեղեկութիւններ, և յամաց Հետէ կր տեւէ պատերազմը։ Բայց Գոնկոյի կուսակիցք աւելի յաղթող կ'երևին։

Մենջեռ տակաւին կը շարունակուէր վէճը, ձայն ելաւ թէ Լիվինկսդըն մեռած ըլլայ իր փառաց դաշտին վրայ։ Ասիկա ուրիշ անգամ մ'ալ զուրցուած էր, բայց ապա սուտ ելած, և Համարուած թէ կորսուած ըլլայ։ Ուստի Լոնտոնայի աշխարհագրական ընկերութիւնն մտածեց մէկէն մարդ գրկել որպէս զի փնտռեն այդ արգինաւոր ճանապարհորդը, քալեն յԱփրիկէ, և քննեն ու լուծեն մեծամեծ գաղտնիքները։ Բայց Պ. Կորտեն Պէննէդ (Gordon Bennett) նիս Եօսք Հիբարտ լրագրոյն խմբագիրն, սեանալով որ կը զանգազէր Անգղիա 'ի գործ, գրկեց իր առանձին ծախիւքը զՊ. Ստենլէ (Stanley), 'ի խնդիր Լիվինկսդընի, որ Հասաւ 'ի Զանգիպար և 'ի Թանկանիքա, գտաւ ցնա և մէկտեղ զանազան քննութիւններ ըրին Ափրիկոյ այլ և այլ կողմերը։ Երբ Ստենլէի նամակն Ամերիկա Հասաւ, աւետելով թէ ողջ է Լիվինկսդըն, մեծ եղաւ ամենուն ուրախութիւնը։ Թէ և Եւրոպայ կը թերահաւատէր, բայց ապա տեսաւ արդեամբք թէ ճշմարիտ էր Լիվինկսդընի գտնուիլը։

Լիվինկսդըն գտնուեցաւ, բայց խնդիրն անլուծանելի մնաց։ Վասն զի տակաւին չէր գիտցուէր թէ ո՞ր կ'երթային Թանկանիքայի ու Հասարակածի տակ եղող ուրիշ լճերուն ջրերը։ Ի նպատակ Գոնկոյի եղող փաստերն երթալով կ'աւելնային, թէ և Լիվինկսդըն և իրեն Հետ բաղումք 'իր տարակուսէին։ Որոց Համար Նիլոս մեծ կարեւորութիւն ունէր, և բոլոր Ափրիկէի ջրոց իբրեւ կենդրոն կը Համարուէր։ Ուրեմն ո՞վ որ կարենար գտնալ ու Հետեիլ այն մեծ գետոյն ընթացից՝ որ Թանկանիքայէն կ'ելլայ, և ո՞վ ար յաջողէր 'ի վեր ելանել Նի-

լոսէ ու Գոնկոյէ, այնպիսին մեծ գործ մը կատարած կ'ըլլար։ Կը դադրէին ամենայն վէճք, և կը պարզուէր աշխարհագրական ամենամեծ գաղտնիք մը, Հետաքրքրական յետ Բեռնին։

Անգղիացի, Գաղղիացի ու Գերմանացի ժրաջան աշխարհագէտք զոնազան ճամբաբեր ընտրեցին շուտով ու զիրուքեամբ լուծելու այդ խնդիրը։ Անգլիա՝ որ միւս ազգերէն աւելի վարժ էր ուղեւորութեան, գիմեց մէկէն 'ի Հասարակածն երկու կողմանէ։ Պ. Լովէդ Բէմըրոն (Lovett Cameron) մեկնեցաւ Զանգիպարէն սովորական ճամբով գէպ 'ի Թանկանիքա, և Պ. Կրէնտի (Grandy) գէպ 'ի Գոնկոյ։ Որոնք պիտի գտնային գիրար Հասարակածի տակ։

Պ. Կրէնտիի արշաւանքն գրեթէ ապարգիւն մնաց։ Լսեց ճամբան Լիվինկսդընի մահը, և վրիպելով իր զլխաւոր նպատակէն, ետ դարձաւ՝ վերստին կարգաւորուելու ու զօրանալու պաշարով և այլ կարեւորք։ Նոյնպէս Պ. Բէմըրոն երբ Հասաւ յՈւնիանեմալէ, լուր առաւ թէ Լիվինկսդըն մեռեր է 'ի Մարալա 1873ին ապրիլի 22ին, Մեռեր էր աներկիւղ ճանապարհորդք Մովլէսի նման առանց տեսնալու աւետեաց երկիրը, բայց կը ձգէր արժաւնաւոր յաջողութիւններ։ Պ. Բէմըրոն անյապաղ առանց վայրկեան մը կորուսանելու՝ զնաց յՈւնիանէ, փնտռելու Հօն մեծ ուղեւորին Թուրքերը ու գրուածքները, որոց մէջ կը յուսար գտնալ կարեւոր տեղեկութիւններ։ Բայց վրիպելով 'ի յուսոյն՝ մտաւ 'ի լիճն, և բոլոր Հարաւային կողմը պտըտուէն ետքը՝ Հասաւ միւս ամիսները, ուր տեսաւ մեծ գետ մը և Համարեցաւ թէ իր փնտրութեան ըլլայ։ Ատիկա Լուբուկա էր, որուն գիմացէն երկու անգամ անցեր էր Լիվինկսդըն։ Պ. Բէմըրոն զանց ընելով քննելու մանրամասն լճին Հիսիսակողմը, որոշեց Հետեիլ այդ գետոյն ընթացից։ Արաբացիներէն առած լուրերով կը Հաստատուէր իր կարծեաց մէջ, որոնք կ'ըսէին թէ Լուալպար Ուկարովովա կը մտնայ, և ապա երկայն ընթացքով կը Հասնի մինչև 'ի մեծ ջուրն, ուր մեծամեծ նաւակներ կու գան, և կան Հօն սպիտակ մարդիկներ գեղեցիկ տուններու մէջ։ Եւ կը ծախուի բազմաւառ ու փողոսեր։ Լիվինկսդըն Հետեւեր էր Լուալպարի մինչև 'ի Նիակվէյ, ուս-

կից մինչև Գոնկոյի բերանը գրեթէ երկու ամսուան մէջ կ'երթային Արարք, և Պ. Ի. Բէ-մբոն կը հաշուէր որ վեց ամսուան մէջ կրնար հասնիլ Հօն Ունիթին:

Բայց ինչպէս կրնային Արարք գիտնալ Գոնկոյ անունը որ Բորգուզալոց ընդունով է. միթէ կարիքի էր հասնիլ երկու ամսուան մէջ Նիսնիկէն, յիշուած Գոնկոյի հետ: Եւ այն գետն զոր Պ. Բէմբոն լուրջապէս կ'աշխատէր, չի՞ կրնար չիոթած ըլլալ ուրիշ նմանաձայն գետոց հետ: Ոչ ոք կրնար այս հարցմանց պատասխանել՝ եթէ ոչ նոյն ինքն Փէմբոն, հատանելով այդ ճամբան և ստուգելով զայնս:

Այլ Գերմանացիք կը հակառակէին իրեն: Հասարակածային Արիւնդէն գէթ 'ի քաղաքակրթութիւն և 'ի գիտութիւն չահելու համար, 1873ին գաշնագրութիւն մը հաստատուեցաւ Պետրիւն, Ֆրանքֆորտի, Տարնապոլի, Լիբնիցի, Տրեզտայի, Մոնաքոյի, Հալլի ու Համբուրքի աշխարհագրական ընկերութեանց մէջ, և անուանեցաւ Արիւնդէն ընկերութիւն, որուն ծախուց համար սահմանուեցաւ հարիւր քսան և հինգ հազար ֆրանք: Զանազան գիտնականք ճամբայ ընկան գէպ Արիւնդէն Պատգիւնի առաջնորդութեամբ, որ տասն և հինգ տարուան մէջ պտըտեր էր աշխարհիս կէսը: Բայց բարիտն անգթացաւ այս արշաւանաց գէմ: Այն նաեւ որ կը կրէր զգիտականս, նաւաբեկեցաւ Արիւնդէն Լիբնիցի ակունքի վրայ, և նաւարկողք հաղիւ ապրելով սպասեցին ուրիշ նաւու մը նորանոր գործինքով ու պալարով:

Պատգիւնի յարաբերութեանց առաջին հատորն հրատարակուեցաւ, և կը բովանդակէ ազգի ազգի տեղեկութիւնները՝ Լոնկոյ, Մահանկոյ և Սնկայ աշխարհաց վրայ: Կը պատմէ որ յանձնուած է Լոնկոյի Թագաւորին ոչ մարդկան միայն այլ և բնութեան կառավարութիւնը. անանկ որ եթէ մեռնին ձկներն և ընտանի կենդանիք, թէ որ պակասին անձրեք և հունձք չյաջողին, ինքն է պատժապարտն: Այս գիտնալով զարմանք չէ թէ որ հինգ տարուան մէջ վից Թագաւորք փոխուեցան, և ոչ մէկն Թագապետ ժամանակ ունեցաւ: Դողովուրդն յետին աստիճանի սնտոխապաշտ է. անարգ ու չնչին բաներն անգամ աստուածացուցած պաշտօն կը մատուցանէ, արմաւէն

սկսեալ մինչև 'ի սոխն, և վաղէն մինչև 'ի մուկ. և ուրիշ ամեն տեսակ սունկեր ու կենդանիներ:

Կ'ըսին թէ ներքսակողմեր նշանաւոր ժողովուրդ մը կայ որ կորիկոյ կապիւն հետ կը բնակի. որոց գլուխը չափազանց մեծութիւն ունի, աչքերին մէկ է և այն ալ ճակատնուն վրայ. մէկ է նոյնպէս թեւերին ալ. մսակեր են, և կը կրճատեն զարտեանունս՝ որպէս զի չքանան:

Անգղիոյ ու Գերմանիոյ հաւատար ուրիշ մեծ ու ժիր ժողովուրդ մ'ալ կայ, և են Գաղղիացիք: Այդ ազգը պատերազմէն ետքը չորս տարուան մէջ շատ աւելի աշխատեցաւ գիտութեանց յառաջագիտութեան ու ծաւալման, քան թէ առաջ տասը տարուան մէջ, Բարիզու աշխարհագրական ընկերութիւնն չբաւելով այս ջանից ու եռանդան, նորանոր աշխարհագրական ընկերութիւններ հաստատուեցան 'ի Պորտոյ, 'ի Լիւն, 'ի Թուլուզ: Ինչո՞ւ ուրեմն Գաղղիա այս ամեն միջոցներն ունենալով, զուրս պիտի մնար հասարակածային Արիւնդէն մրցման ասպարիզէն:

Բայց ոչ Գոնկոյի հետեւը որ գերմանական է, և ոչ Թանկանիքայի՝ որ անկլո-սաքսոնեան է, այլ ուրիշ նոր ճամբայ մը փնտռել: Գոնկոյէն վեր կայ ուրիշ գետ մը՝ Օկուպայ, որ աշխարհիս գլխաւոր գետոց կարգէն է. և կարծել կու տայ թէ աղբերակը շատ հեռու ըլլայ, և կ'անցնի մեծամեծ լճերու միջին: 1872ին, Պ. Գոմբիէնը (Compiègne) և Պ. Մարշ (Marche) այս ճամբան ընտրելով յառաջեցին, որոնք երկուքն ալ վարժ էին այրեցած գօտոյն կլիմաին, շատ աւելի վատաւորող տեղուանք անձնասանցած ըլլալով: Գնացին 'ի Փերնանտ վազ և 'ի Գամա. սուպ ելան 'ի վեր՝ գետոյն գլխաւոր ընթացքէն, և եկան 'ի Բահունիս և յԱրթագիս, որոնք Արիւնդէն ուրիշ ժողովուրդներէն աւելի այս բարեմասնութիւնն ու յատկութիւնն ունին՝ որ հաւատարիմ են իրենց կնոջը:

Յետոյ գացին յԱրենգուցիս և յԱրանթա, որոնք շարունակ պատերազմի հետ են ուրիշ ցեղերու հետ, և անգութ բնաւորութիւն մ'ունին: Ընդունայն տեղ փորձեցին ճանապարհորդքն մտնալ անոնց մէջ, որ թէպէտ արիասիրտ էին, բայց բան զբա-

տոյգ մահ վերագտա համարեցան զկեանս
և զգարժ 'ի հայրենիս :

Ուրեմն ամենայն ազգ ա զիտունք հե-
տամուտ են քննել զՎիրիկէ տմենայն մա-
սամբ, և թերեւ յաղթութեան վերջին օրը
հետու չէ : Այդ բարբարոսաց երկիրն ունի
շատ գծուարութիւններ : Միջերկրականէն
մինչև ցՍուտան՝ ունին քիչև օգնական
ուղտը, որուն քայլերը թէև գանգաղ
են, բայց ապահով է քան զկարսուան : Ի
հարաւային Վիրիկէ՝ կայ ծանրաշարժ ե-
զըն՝ որ կը տանի գգեզ մինչև ակունց ու
սակոյ դաշտաց մէջ, ի թովպեան բարձանց
վրայ ալ կան ջրերն ու ձին՝ որ կ'օգնեն քե-
զի : Բայց Հասարակածի տակ մարդն է
որ պիտի կատարէ այս ամեն գործերը : Հա-
նապարհորդք պէտք է որ սեւահորթից թի-
կանց վրայ ծանրաբեռներն ամեն ունեցած-
նին, ուստի հարկ կ'ըլլայ վարձել անոնցմէ
ամբողջ բանակով, որոնք անյագ են և ան-
հաւատարիմք, և յաճախ ընկերք աւա-
զակաց :

Այս գծուարութեան յաղթելէն ետքը,
կը մնայ կլիմային գծուարութիւնը : Հեղեղ-
օրէն անձրևներն որ կ'ողողեն զերկիրն
նոյեմբերէն մինչև ցապրիլ ամիս, ճոխ
բուսաբերութեամբ կը խափանեն երկիրը :
որոց մէջ անկարելի է մտնալ, մինչև որ
փիղն ճամբայ չբանայ, բնական տէր նոյն
կողմանց : Եւ ոչ թիղ մը ցամաք երկիր
կայ : Եւ հօն ուր չի մտնար խոնաւութիւն,
կը մտնան միասակար կենդանիներ, յա-
ճախ մահաոթիք, որոնք ամեն հարա-
գիւտ զգուշութեան ալ կը յաղթեն եր-
բեմն : Գետերն հոն չունին, առուակներն
կը գետտան, ցած տեղուանք կը ճահճա-
նան, և ճահճք կը ծովանան : Եւ երբ
անցնի ընտթեան այս եղանակն, կը լե-
ցուի մթնոլորտն մահաբեր շոգիներով :

Այս ամեն գծուարութիւններէ ապրող-

ներն՝ կը հանդիպին երրորդ դժուարու-
թեան մ'ալ որ չարագոյնն է, այսինքն
վայրենի բնակաց, մս սկերք 'ի սովորու-
թիւնէ և յաճախ յաւերդապաղապարհէն,
զորոնք երբեմն ընծաներով պէտք է ամու-
քել, և երբեմն ալ կուտիլ հետերնին, և
մեռնիլ կամ մեռցնել :

Յօդուածոյս վերջ շտուած, կ'ըսենք որ
Վիրիկոյ ոսկոյ ու ակունց դաշտերն՝ եր-
թալով մեծ համբաւ կը հանեն : Սոֆա-
լայ հողակոշաններն և Օրանժի աւազուտ-
քն՝ մեծ ամբոյս մը փայտատաւորաց ու
սականահատից ձգած են իրենց : որոնք ան-
գամ մը հօն կրթալէն ետք՝ ոսկոյն ու
սականց փայտունութենէ չլանալով՝ մէկ
մ'ալ կուտնին դառնար, և իրարու հետ միա-
նալով՝ հասարակապետական կառավա-
րութիւններ կը կազմեն : Այն կողմերէն
եկողն ուրիշ բանի վրայ չի խօսիր, բայց
եթէ ոսկոյ, իբր թէ հօն լեռներն ու գե-
տերն բոլոր անով լեցուած ըլլային, այնպէս՝
ինչպէս կը պատմէին Սողոմոնի փերիկեցի
վաճառականներն : որ արդէն այն կողմե-
րէն բերել տուաւ տաճարին պէտք եղած
ոսկին :

Անշուշտ պիտի հասնի ժամանակ մը, որ
Վիրիկէ՝ ինչպէս երբեմն, իրեն ոսկոյն ու
ականց զօրութեամբ պիտի ծաղկի, բար-
գաւաճէ ու փափաքելի պիտի ըլլայ աշ-
խարհի : պիտի հասնի ժամանակ մը, որ
պիտի վերականգնին՝ Հիպպոնա, Կոստան,
զինա, Կիրենէ, Արսինոյէ, Բերինիկէ և
ուրիշ համբաւաւոր քաղաքներ : Եգիպ-
տոս, Ալէքսի ու Քունուզ, սկրսան արդէն
շարժիլ ու զարթնուլ իրենց մահահանգոյն
թմրութենէն, թափել վրաներնէն բար-
բարոսութեան հետքերը, և հետեւիլ Եւ-
րոպոյ : և անշուշտ պիտի ընեն իրենց ազ-
գեցութիւնը նաև Վիրիկոյ ներքսակող-
մանց վրայ :